

Spelers of pionnen?

Het netwerk van adviescommissies in de beeldende- kunstwereld

dr. Wouter de Nooy en drs. Marianne Toussaint zijn verbonden aan de capaciteitsgroep Kunst- en Cultuurwetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam

De overheidsbemoeyenis met de kunsten, met name de verstrekking van subsidies, ligt op gezette tijden onder vuur. Het debat over subsidies voor kunst en kunstenaars kent een aantal vaste thema's. Een daarvan is de samenstelling en het functioneren van de commissies die adviseren over de toekenning van subsidies. Het zou er niet eerlijk aan toegaan, de subsidies zouden alsmaar bij dezelfde kunstenaars terechtkomen, en een klein aantal kunstpausen zou de dienst uitmaken. Het laatste is niet juist, zo concluderen de onderzoekers in dit artikel. Individuele commissieleden spelen een ondergeschikte rol in een netwerk dat vooral beïnvloed wordt door het overheidsbeleid en de artistieke orde van de beeldende-kunstwereld.

Adviescommissies onder vuur

Nederlandse subsidieregelingen voor kunstenaars maken doorgaans gebruik van adviescommissies, die de subsidie-aanvragen inhoudelijk beoordelen. Deze adviescommissies staan op gezette tijden bloot aan kritiek vanuit het veld die verband houdt met dubbelfuncties van de commissieleden. Op de eerste plaats zijn er verwijten in de sfeer van vriendjespolitiek en persoonlijke bevoordeling. Er zou sprake zijn van belangenverstrengeling in de besluitvorming binnen een adviescommissie, omdat commissieleden zelf subsidies aanvragen of de aanvragers persoonlijk kennen. Dit verwijt heeft diverse kunstfondsen getroffen, zie bijvoorbeeld de 'affaire Pam' bij het Fonds voor de Letteren¹, of de 'zaak Boehmer' bij het Fonds voor de Scheppende Toonkunst². Commissieleden mogen daarom geen aanvragen indienen, of moeten de vergadering verlaten wanneer hun eigen aanvragen behandeld worden. Het verweer tegen oordelen over vrienden en bekenden is een stuk moeilijker. Men kan zich dan alleen beroepen op de persoonlijke integriteit die door criticasters juist ter discussie wordt gesteld.

Op de tweede plaats richt de kritiek zich op het bestaan van kongsies binnen het advieswezen. Steeds dezelfde deskundigen zouden elkaar treffen in de verschillende commissies en daar tot steeds dezelfde oordelen komen. Kunstenaars die niet tot de kongsie of haar protégés behoren, zouden weinig tot geen kans hebben om subsidies te krijgen. Binnen het publieke debat, dat onder meer gevoed werd door Riki Simons' boek *De gijzeling van de kunst*³, schreef Jan Fred van Wijnen in *Vrij Nederland* (8 november 1997) bijvoorbeeld "dat de kunstsubsidies worden verdeeld door een zichzelf in stand houdende oligarchie (...)". De cumulatie van functies zou een kleine groep mensen een onevenredige invloed geven op de verdeling van subsidies.

In dit artikel onderzoeken we de dubbelfuncties van adviescommissieleden in de wereld van de Nederlandse beeldende kunst. Wie zitten er in commissies die adviseren over subsidies voor beeldend kunstenaars⁴ en in welke kunstinstellingen zijn zij verder actief⁵? We richten onze aandacht niet op de adviezen zelf, noch op de welles-nietes-discussie rond de

persoonlijke integriteit en vriendschappen van commissieleden. Het gaat ons om de aard en betekenis van het netwerk dat ontstaat uit de dubbelfuncties.

Dubbelfuncties en macht

Sinds het einde van de jaren '60 worden dubbelfuncties in verband gebracht met macht. Naar aanleiding van een uitspraak⁶, dat een groep van 200 personen dankzij hun vele en invloedrijke functies de economische macht in handen hebben, is er politicologisch onderzoek gedaan naar de betekenis van dubbelfuncties voor macht en invloed, dat in 1975 gepubliceerd is onder de titel *Graven naar macht*⁷. De onderzoekers leggen de nadruk niet op de personen, maar op de organisaties die zij vertegenwoordigen. Commissariaten zien zij als een middel voor organisaties om structureel informatie uit te wisselen. Via dubbelfuncties hebben organisaties toegang tot en invloed op elkaars informatie en besluitvorming. Volgens de politicologen gaat het bij macht niet om de personen maar om de structuur. De structuur blijft bestaan wanneer de 'poppetjes' veranderen.

Mathilde Boon, als student reeds betrokken bij het *Graven naar macht*-onderzoek, heeft deze institutionele benadering toegepast op dubbelfuncties binnen de beeldende-kunstwereld.⁸ Zij heeft de functies in de staf, het bestuur of de commissies van vrijwel alle kunstinstellingen in 1972 geïnventariseerd, om tot de conclusie te komen dat met name adviescolleges voor Rijk en gemeente, alsmede besturen van stichtingen en verenigingen relatief hecht verbonden zijn door dubbelfuncties.⁹ Vaak gaat het om formele afvaardiging vanuit politiek of overheid, bedoeld om politieke controle te houden over de besteding van overheidsgelden.

De artistieke orde en het beleid

We zijn er niet van overtuigd dat de structuur van het advieswezen in de beeldende-kunstwereld voortvloeit uit machtsstrategieën van kunstinstellingen, zoals dat het geval is bij commissariaten in het bedrijfsleven. De meeste leden van adviescommissies vertegenwoordigen geen organisatie, zij worden *à titre personnel* benoemd. We richten ons op een 'hogere' orde, die niet alleen de individuele commissieleden overstijgt, maar ook de afzonderlijke organisaties. We menen dat de structuur van het advieswezen voortvloeit uit de politieke en beleidsmatige beslissingen achter de subsidieregelingen waarvoor de commissies in het leven geroepen worden. Deze beslissingen komen echter niet in een sociaal vacuüm tot stand. Ze reageren op de artistieke orde binnen de kunstwereld en beïnvloeden deze. Onze stelling is, dat dubbelfuncties tussen adviescommissies zowel het gevoerde beleid weerspiegelen als de verhoudingen tussen kunstinstellingen in termen van prestige.

Het gaat om een ordening die niet berust op politieke controle, belangenbehartiging of vertegenwoordiging. Het is dan ook geen orde die opgelegd wordt via formeel geregelde voordrachten, maar een ordening die informeel, zogenaamd 'spontaan' tot stand komt en de hele kunstwereld betreft. Het gaat om een voortdurende onderlinge afstemming van keuzen waarin een collectief geloof tot stand komt in het artistiek gezag en prestige van organisaties en personen¹⁰. Ondanks het ongeorganiseerde karakter heeft dit proces wel degelijk voorspelbare uitkomsten, zeker wanneer een financieel machtige partij als de overheid haar beleid ingrijpend verandert. Beleidsmatige indelingen moedigen gedrag aan, dat aan deze classificaties beantwoordt.¹¹ Nieuwe subsidieregelingen scheppen nieuwe artistieke tegenstellingen of bieden nieuwe kapstukken om bestaande tegenstellingen aan op te hangen.

Een wijziging van het subsidiestelsel zal daarom een nieuw patroon van dubbelfuncties opleveren.

We onderzoeken dit aan de hand van de adviescommissies bij Nederlandse subsidies voor beeldend kunstenaars in de 1983 en 1988. Tussen deze twee jaren vindt er een belangrijke wijziging plaats in het subsidiestelsel met als centrale gebeurtenis de vervanging van de beeldende kunstenaarsregeling (verder: BKR) in 1987 door nieuwe subsidieregelingen. Interessant aan deze periode is bovendien, dat er een duidelijk onderscheid gemaakt kan worden tussen het zogenaamd 'kunstenaarsbeleid' waarin de sociaal-economische positie of de professionaliteit van de kunstenaar centraal staat, en het 'kunstbeleid' waarin kwaliteitsbevorderende doelstellingen de boventoon voeren en primair artistieke criteria worden toegepast. Deze casus leent zich dus uitstekend om na te gaan hoe het netwerk van adviescommissies reageert op veranderingen in het beleid.

In het navolgende onderzoeken we hoe de adviescommissies voor deze regelingen verbonden zijn met elkaar en met andere kunstinstellingen. Netwerkanalyses leveren een aantal interessante patronen op, waarin de beleidsmatige kenmerken van de regelingen en het prestige van de kunstinstellingen naar voren komen.

Centralisering, maar geen kongsie

De BKR-regeling wordt op regionaal of lokaal niveau uitgevoerd, hetgeen betekent dat een BKR-commissie alleen aanvragen van kunstenaars behandelt die wonen in een bepaalde regio. Er worden vooral deskundigen ingeschakeld die verbonden zijn aan kunstinstellingen in de regio. Afbeelding 1 laat zien dat er in 1983 vrijwel alleen dubbelfuncties zijn tussen de adviescommissies die bij elkaar in de buurt liggen (*commissie* is afgekort tot *c*). Ook de relaties tussen de adviescommissies en andere kunstinstellingen zijn in dit jaar sterk geografisch bepaald: de commissieleden exposeren of werken vooral bij kunstinstellingen in de eigen regio.

Hoe anders is het beeld in 1988. Regionale banden tussen adviescommissies komen vrijwel uitsluitend voor in en rond Amsterdam (afbeelding 2). Een deel van de Amsterdamse relaties speelt zich bovendien af binnen de muren van het Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst (verder: Fonds BK/VG/BO): de overlap tussen de verschillende werkgroepen die adviseren over de individuele subsidies. Deze werkgroepen worden samengesteld uit een overkoepelende commissie en dubbelfuncties liggen dan voor de hand. Interessant genoeg geldt deze ontwikkeling niet alleen voor de onderlinge banden tussen de adviescommissies. Ook de relaties tussen de adviescommissies en bijvoorbeeld de expositieruimten vertonen in 1988 een patroon dat veel sterker gecentraliseerd is dan in 1983. Amsterdam vormt de kern van een ster-achtige structuur met uitlopers naar de meeste provincies. De regionale circuits van deskundigen, die in 1983 bestaan rond de BKR-commissies, zijn in 1988 grotendeels verdwenen. De gemeenten zijn hun kunstbeleid kwijtgeraakt aan het Rijk.

De centralisering wordt echter niet veroorzaakt doordat een klein aantal deskundigen in veel adviescommissies zit. De cumulatie van lidmaatschappen bij adviescommissies is in 1988 namelijk nauwelijks hoger dan in 1983: slechts 10,5% resp. 9% van de leden zit in twee of meer adviescommissies. Wat dit betreft kan er niet gesproken worden van een kongsie. Wel zijn met name de leden van de adviescommissies voor de individuele subsidies en de beroepskostenvergoedingen (de twee regelingen van het Fonds BK/VG/BO) in 1988 zeer

actief. Samen zijn zij verbonden met resp. 37 en 56 verschillende Nederlandse kunstinstellingen. Hieraan danken deze twee regelingen hun centrale positie in het netwerk. Ter vergelijking: de grootste BKR-commissie, die van de gemeente Amsterdam, is in 1983 slechts met 23 verschillende instellingen verbonden.

Uit het onderzoek van Mathilde Boon komt naar voren dat het toenmalige Ministerie van CRM al in de jaren '70 vooral dubbelfuncties onderhoudt met kunstorganisaties die landelijk opereren. Er zijn weinig institutionele contacten tussen het Ministerie en de kleinere gemeenten.¹² De dubbelfuncties tussen de gemeenten hebben daarentegen een regionaal karakter.¹³ Kennelijk oriënteert de rijksoverheid zich op andere instellingen en deskundigen dan de gemeenten. Wanneer het Ministerie in de jaren '80 het kunstbeleid gaat domineren en de gemeenten 'hun' BKR verliezen, leidt dit tot uitholling van regionale georganiseerde deskundigheid. De nieuwe middelen en regelingen voor provinciaal kunstbeleid bieden - althans in 1988 - geen nieuw houvast voor regionale circuits. Voor de circuits waarin deskundigen over kunst discussiëren en adviseren, maakt het dus nogal uit welke overheid het kunstbeleid domineert.

- afbeelding 1: dubbelfuncties tussen commissies in 1983

- afbeelding 2: dubbelfuncties tussen commissies in 1988

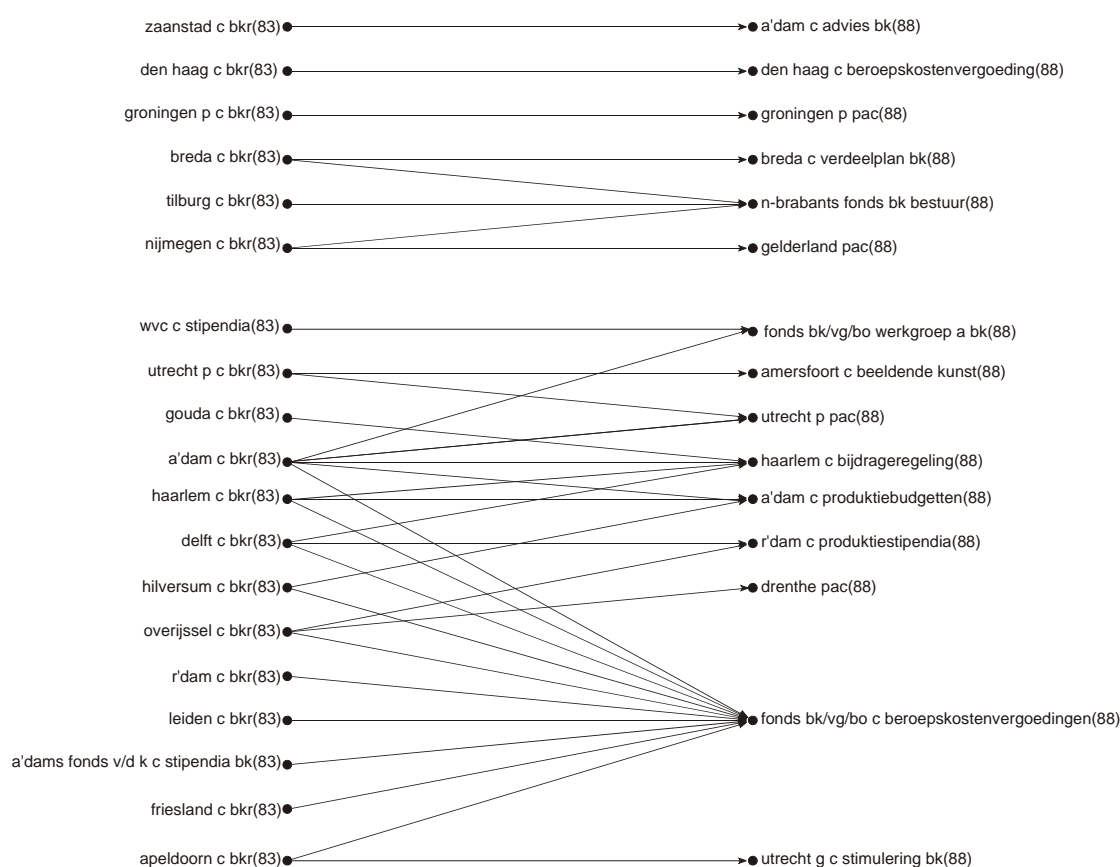
Een politieke erfenis

De regeling beroepskostenvergoedingen is onder politieke druk van de Tweede Kamer ingesteld bij de opheffing van de BKR. Deze tijdelijke regeling moet de gevolgen van de afschaffing van de BKR verzachten. Kunstenaars die het risico lopen dat zij hun materiaal en dergelijke niet meer kunnen betalen, kunnen een vergoeding aanvragen. Voorheen deden zij hiervoor een beroep op de BKR.

Deze politieke achtergrond komt duidelijk naar voren wanneer we kijken welke commissies uit 1983 leden leveren voor de adviescommissies van deze regeling in 1988 (afbeelding 3). Van de 386 commissieleden die in 1983 actief zijn in een adviescommissie, vinden we er slechts 29 terug in de commissies van 1988. De meeste voormalige BKR-commissieleden vinden we terug bij de adviescommissie voor de beroepskostenvergoedingen. De 'gemeentelijke adviseurs' van BKR-commissies uit het hele land moeten de opvolger van de BKR opstarten. In deze zin tonen ook de nieuwe provinciale adviescommissies (pac) en gemeentelijke commissies zich voortzettingen van plaatselijke BKR-commissies. Des te opvallender is het dat er geen nieuwe regionale circuits ontstaan rond deze commissies, zoals we in de vorige paragraaf hebben geconstateerd.

In de adviescommissie voor de individuele subsidies (werkgroep a) zitten slechts twee leden die in 1983 al deel uitmaken van een adviescommissie. Het zal niet verbazen dat er ook

hier een relatie is met de directe voorganger van deze regeling: de stipendia die het Ministerie ter beschikking stelde. Het is opvallend dat de beroepskostenvergoedingen en de individuele subsidies, beide onder beheer van het Fonds BK/VG/BO, zulke verschillende posities innemen.

afbeelding 3: de doorstroom van commissieleden tussen 1983 en 1988

Dualisme

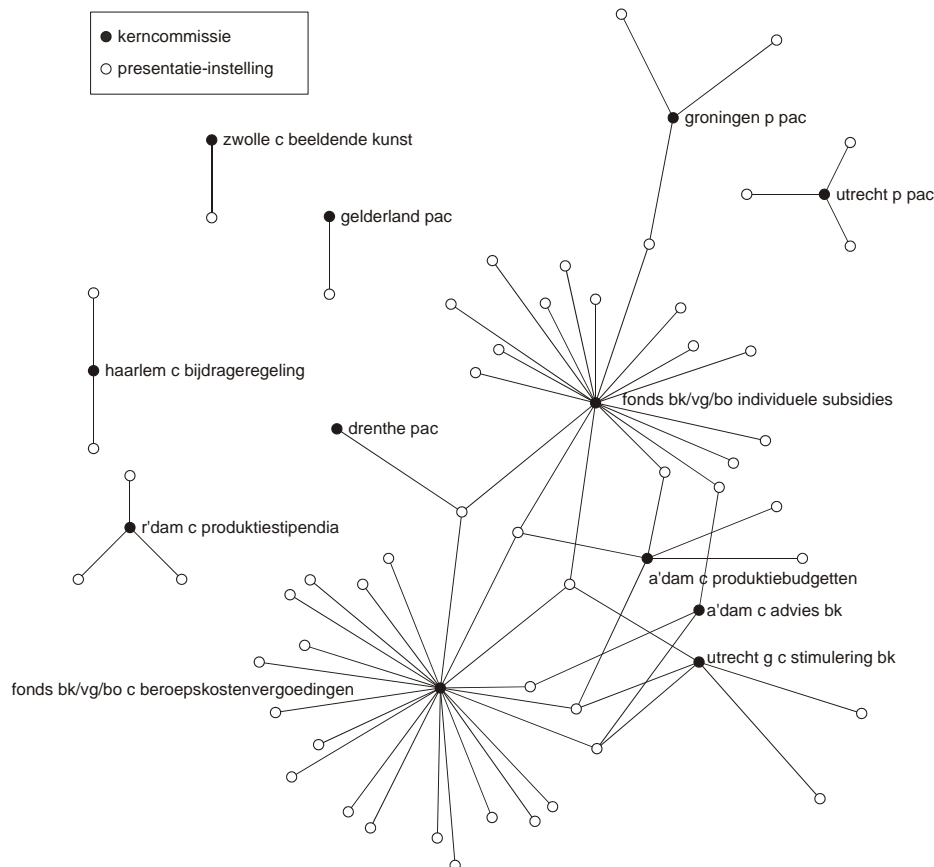
Niet alleen hebben de beroepskostenvergoedingen en individuele subsidies verschillende historische achtergronden, zij hebben duidelijk gescheiden posities in het nieuwe stelsel. Tot en met 1993, het laatste jaar waarin beroepskostenvergoedingen worden toegekend, is er geen uitwisseling van commissieleden tussen deze regeling en de individuele subsidies. Verder manifesteert de kloof zich in de netwerken met andere kunstinstellingen, die in 1988 steevast een dualistische structuur bezitten. De commissies voor de beroepskostenvergoedingen en voor de individuele subsidies vormen afzonderlijke centra in de netwerken: ze hebben relatief veel relaties met andere instellingen, maar ze hebben weinig gemeenschappelijke 'buren'. Een voorbeeld hiervan geeft afbeelding 4, waarin het netwerk met de presentatie-instellingen wordt afgebeeld.

De dualistische structuur van het stelsel in 1988 correspondeert met het tweeledige beleid: kunstbeleid naast kunstenaarsbeleid. De individuele subsidies maken duidelijk deel uit van het kunstbeleid, waarin de bevordering van de beeldende kunst en artistieke beoordelingscriteria vooropstaan. Afgaande op de netwerken worden daarvoor vooral deskundigen ingeschakeld die contacten hebben met de meer prestigieuze instellingen. Ook

de beduidend hogere subsidiebedragen verbonden aan individuele subsidies wijzen erop, dat het hier gaat om een prestigieus circuit. Dit kan tevens verklaren dat er zo weinig deskundigen ingeschakeld worden die verbonden zijn aan meer regionale instellingen. Gedetailleerde kennis over de kunst en kunstenaars in een regio is niet nodig omdat de regeling zich richt op de succesvollere, dus bekendere kunstenaars.

De beroepskostenvergoedingen sluiten daarentegen aan bij het kunstenaarsbeleid. Zij zijn bedoeld om de beroepspraktijk van alle professionele beeldend kunstenaars te ondersteunen. Professionaliteit is aanvankelijk het voornaamste criterium waaraan aanvragers getoetst worden. Alleen wanneer het budget niet toereikend is, wordt er een prioriteitsstelling gemaakt op grond van de kwaliteit van het werk. In de praktijk leidt dit tot ondersteuning van de “breedte en diversiteit van de Nederlandse beeldende kunst”, zoals het in 1992 formeel geformuleerd wordt.¹⁴ Dit vergt gedetailleerde kennis over de kunstbeoefening in Nederland, die verkregen kan worden door deskundigen in de adviescommissie te benoemen die met veel uiteenlopende instellingen in de Nederlandse beeldende-kunstwereld contact onderhouden.

Het tweeledige beleid bevordert de scheiding tussen twee circuits van deskundigen, tussen twee soorten deskundigheid. Het lijkt onzinnig om het beleid als oorzaak voor deze scheiding te bestempelen. Is er niet al veel langer een tegenstelling tussen (rand)stad en regio? Het nieuwe stelsel speelt gedeeltelijk in op deze tegenstelling met het onderscheid tussen kunst- en kunstenaarsbeleid en bijbehorende subsidieregelingen. De regionale regelingen zijn nog steeds streng afgescheiden van het prestigieuze circuit. Aangezien de regelingen voor beroepskostenvergoedingen en individuele subsidies onder dezelfde stichting vallen en vanuit hetzelfde gebouw opereren, zou je verwachten dat er bij de samenstelling van de adviescommissies goede kans is dat er kandidaten uitgewisseld, getipt of doorgegeven worden. De institutionele schotten tussen de circuits blijken in 1988 echter sterker dan persoonlijke contacten.

afbeelding 4: het netwerk van adviescommissies en presentatie-instellingen in 1988

Conclusie

Welke betekenis heeft het netwerk van adviseurs in de beeldende-kunstwereld? We hebben vastgesteld dat er geen sprake is van een kleine kongsie van alom tegenwoordige deskundigen. In tegendeel, weinig personen zitten in twee of meer adviescommissies. Wel heeft het ene commissielid meer (neven)functies bij kunstinstellingen dan het andere. Niet zozeer de persoonlijke netwerken zijn interessant, maar algemene ontwikkelingen in het totale netwerk. Zo komen de institutioneel actievere deskundigen in 1988 terecht bij twee nieuwe, landelijke regelingen. Centralisering van de subsidieregelingen levert een centralistischer netwerk van commissieleden op. Het centrum kent echter twee duidelijke polen, die zowel verschillende beleidsdoelstellingen – kunstbeleid versus kunstenaarsbeleid – weerspiegelen, als verschillen in prestige binnen de Nederlandse beeldende- kunstwereld.

De belangrijkste veranderingen in het netwerk van adviescommissies kunnen niet begrepen worden vanuit de macht van individuele commissieleden, noch vanuit machtstrategieën van afzonderlijke kunstinstellingen. De dubbelfuncties tussen adviescommissies en andere kunstinstellingen reageren vooral op het beleid achter de subsidieregelingen waarvoor zij in het leven zijn geroepen. Hieruit kan de conclusie getrokken worden dat de personen die de dubbelfuncties realiseren, eerder de pionnen dan de spelers in het spel zijn. De invloed die zij uitoefenen via hun adviezen, is beperkt en gebonden aan de institutionele structuur van de beeldende- kunstwereld. We begrijpen dat hieruit weinig troost te putten is voor de individuele beeldend kunstenaar wiens subsidie-

aanvraag wordt afgewezen. Het mag wel een aansporing zijn om over deze structuur verder na te denken.

Dit artikel is gebaseerd op het rapport *Beeldende kunst-commissies in de jaren tachtig: regionale betrokkenheid maakt plaats voor landelijk prestige* van drs. Marianne Toussaint dat in 1997 verschenen is bij het Erasmus Centrum voor Kunst- en Cultuurwetenschappen. Binnenkort verschijnt er in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen een vervolgstudie van De Nooy en Toussaint onder de titel *Circuits van deskundigen*.

¹ Deze affaire is o.a. beschreven in W. de Nooy en H. Verdaasdonk, 'Macht en deskundigheid binnen de literatuur' in: T. Stokkink ed., *De cultuur elite van Nederland: Wie maken en breken de kunst* (Amsterdam 1989) 193-206, 196-197.

² Vergelijk B. van der Lelij, B. G. M. Völker, H. Steketee, & F. M. H. M. Driessen, *Componeren in Nederland* (Utrecht 1996) 43-45.

³ R. Simons, *De gijzeling van de beeldende kunst* (Amsterdam 1997).

⁴ Het gaat om commissies die adviseren over de toekenning van subsidies van minimaal f2.000,- voor beeldend-kunstenaars.

⁵ Het gaat ons om functies van de commissieleden waarvan aannemelijk is dat zij gelegenheid bieden voor kunstinhoudelijke discussies en een beroep doen op kunstinhoudelijke kennis en meningen, bijvoorbeeld: docent bij een kunstopleiding, journalist, auteur of redacteur bij een kunsttijdschrift of omroep, bestuurslid bij een beroepsvereniging of kunstinstelling, jurylid bij een kunstprijs, of conservator, exposant, directeur of eigenaar van een expositieruimte. Zie voor meer informatie M. Toussaint, *Beeldende kunst-commissies in de jaren tachtig: regionale betrokkenheid maakt plaats voor landelijk prestige* (Rotterdam 1997) 10 e.v.

⁶ Deze uitspraak is van P.J.J. Mertens, de voorzitter van de Nederlands Katholiek Vakverbond, in 1968.

⁷ H.M. Helmers, R.J. Mokken, R.C. Plijter, F.N. Stokman m.m.v. J. M. Anthonisse, *Graven naar macht: op zoek naar de kern van de Nederlandse economie* (Amsterdam 1975).

⁸ M.E. Boon, *Netwerkanalyse beeldende kunst: Deel 1* (Amsterdam 1975) en M.E. Boon, *Netwerkanalyse beeldende kunst: Deel 2* (Amsterdam 1976).

⁹ M.E. Boon, *Netwerkanalyse deel 1* 64-65.

¹⁰ Vergelijk P. Bourdieu, 'The production of belief: contribution to an economy of symbolic goods' in: *Media, Culture & Society*, 2 (1980), 261-293.

¹¹ Zie P. DiMaggio, 'Classification in art' in: *American Sociological Review* (1987) 440-455.

¹² M.E. Boon, *Netwerkanalyse deel 1* 30 e.v.

¹³ *idib.*, 40.

¹⁴ Fonds BK/VG/BO, *Jaarverslagen 1988-1992* (Amsterdam 1992) 13.